

Euskaltzaindi-ko 6'garren solas-aldia

ANTONIO MARIA LABAYEN

Elizanburu

Bere bizitza ta lanak

(*Jarraituko da*)

Goazen orain «MARIA» gelgarria ederetsizera. A zer nolako pitxi eder eta esku-erakutsi bikaina ederzaleentzat! Elizanburu asmo ta jakitez nagusi, izkeraren jabe, geiez ase beterik puska ederrenetarikoa, *chef d'oeuvre* txapelduna eskeintzen digu.

Neurriz eta doñuz errikoa, lorietan, antziniako koplakarien antzera lenengo gaia aipatzen asten da:

«Bertzek erran baitute
Nik baiño lehen,
Hanitz adituz dela hanitz ikasten
Nik dakidan bezala, guziek arren
Jakin dezaten,
Beraz aipa dezagun Maria nor den».

Detxepare'k ere onelako neskatilla pozik ikusi zukela dio Mourlane Mitxelena jaunak. Nork ez? So egin zagan iduriz berderen.

Aztal biribil eta zangar hertsia
Eskuaren beteko zango bihia
ttipi-ttipia.
Golko bat aberatsa, lerdan gerria
erne begia
Nolako pampina den horra Maria!

Ahapaldi ederra, neskatzaren anbatekoa! Bertsuok edozein izkuntzetan emaztekien edertasuna goratzeko egin izan diranen aldamenean ipiñi ditezkenak. Gorputzaren edertasuna itzez adieraztea arlo zaila da. Andere Poesi ta Pintura-antzean muga dago. Estetika auzia bitarte Lessing'ek Laaconte'n diarduna. Margotierari ta ez Olertiari dagokiola soin-atalen aderra agerraraztea. Orregatik Homero'k eredu guzieren eredu "*das Muster aller Muster*" au digu soilsoilik: «Nireus eder da. Akiles ordea oraindik ederrago». Edo ta bestela: «Helena'k edertasuna jainkotiarra zuan», xehetasun geiago eman gabe. Lessing'ek (1) bait ba-zekien, milla jendek irakurriz geroz xehetasun oriek bakoitzak bere gisa artuko lituztekela.

Aitzitik Aretino'k Horazio'ri jarraiturik «*Ut Pictura Poesis*» erakusten die margolariari: emakumezkoen eder eredu arki nai ba-dute Ariosto'ren ahapaldiak irakurri ditzatela. Alzina'ren doaiak banan bana xehatzen bait ditu. Alabearrez poeta onak margolari edo pintatzale bear omen: «*Cuanto i buono Poeti siano ancora essi pittori*».

Bianea neve e il bel collo, el petto latte
 il collo e tondo, il petto colmo e largo
 Due pome acerbe, e pur d'avorio fatte (2)

Erdel-aipamena luzexko atera zait bañan barkatuko al didazute zeren arrotz esaera oiek gure olerkariaren gorapenarako izan bait dira. Ez genun gure Maria ahantzi nai ez! Begira Elizanburu'k zeinen dotore azaltzen dizkigun neskaxa maratzaren ekandu ta oiturak:

«Erle bat da Maria etche barnean
 Eta landan orobat ari lanean
 behar denean.
 Apaintzeko pulliki behin astean,
 noiz? Igandean!
 Uztai beharrik ez du soinaren pean.

Oraingo neskatzek ba-dute nun ikasi, segurki. Alare ez dago beti alai gure Maria. Gazteek ere goibel izatea zer dan ba-dakite. Ez dirauiera goibelak, gaztetasuna pozkario iturri bait dute.

---

(1) Lessing. Laokoon oder über die Grenzen der Malerei und Poesie Leipzig.

(2) Ariosto: Orlando Furioso.

«Maria batzuetan ez yakin nola
goibel dagola
bertzetan nigartto bat yausten zaiola,
zer zaio axola,
Baluke nahi ba lu aise konsola.

Burutik ofietaraiño ahamen yastagarria Maria'ren au. Azkurri gozo ta indartsua azken itzetaraiño:

Erregue baldinba nintz zer Erregiña!

Erotiko bikaiña baiñan maite kantak ez zituen geiegi ugaritu.

Saratarrak bere bertsuak ongi neurtu josi ta berdintzen zekin. Larresoro'n ikasia izaki. Erotiko bikaiña baiñan maite kantak ez zituen geiegi ugaritu. Ortan Bilintx nagusi du. Indalezio Bizkarrondo'k kezka ori sartuagoa zeukan. *Juana Bixenta Olabe'n* grifña ori ageri du; *Izazu nitzaz kupira'n* gai bera darabilki; *Juramentuba*, *Neskatx bati' Dolores'i* eta abar maite irudimenez beterik daude. Nor ez da oroitzen *Bein batean Loyola-n* donostiarraren zortziko ezagun ezagunaz? Konparazioak ere egin ditezke, *Kontxesi*, *Malentxo*, *Kattalin* Maintoni, eta beste koplakarien maitegarri-izenak ikuskatuaz baiñan bai ote da Elizanburu'ren MARIA aifñakorik? Ene ustez au degu euskaldun *Minnesang* eredu. Norbaitek galdegin dezaidake ea Maria ori egitazko neskatxen bat izan ote zanentz edo ta amets-irudimen bat. Ala izanda ere ezur ta hamizkoak baiñan egitasun aundiago dute sarritan. Gure Unamuno ere iritzi ortakoa dugu. Elizanburu'k Maria izena maixko erabiltzen du, baiñan ez digu esan nor zanik. Euskaldun jator antzo bere biotz-atxikimendu ta gutizia isilik, ezkutuan gorde dizkigu. Agian izen hura ez zen izan emakume on eta eder guzien ikur bat besterik.

Gur olerkaria bukolikoa izan genun erotikoa baño geiago. Menditarren biziera maite du; etxea ta lurra goresten ditu maizenik. Pakea zaio gogoko, armen dirdai ta arrabotsak nardatu bait dute erabat. Artzai ta laborarien beharkizunak egin ditu bere. Oien auzi ta liskarrak erabakiko ditu guzien adiskide ta epaikari izanik.

Ezpeleta kantoiko juez bezala urtetan zaldi gainean joan oizan pakezko langintza ohoragarria betetzera. Ez zuen irabazten zaldia bazkatzeko diña ta adiskide esku-zabal batek «Ene» zerritzan zaldia utzi zion aundi ibili zedin. *Ene* ez zuen bere, Etxegarai'koa baizik. Zaldun eta zaldi an joan oi ziran goitik behetik.

Ehialarre ta Santa Katalina barne Ezpeletaruntz. Noiz nai geldituko ziran etxe-nagusi edo etxetiarrekin mintzatzeraz. Maizterren errenkurak entzungo zitun. Ez zen oro kexa izaten. Etxekoandre zabalek arno-sorta ala gazta ta zenberena eskeñiko zizkien, gereizi, sagar, mertxika ta udareak oraino ondu gabeak ziralarik. Eiztari zan Elizanburu ta maite zuen ontoketan ibiltzea. Ongi zekizkin Sara'ko bazter guziak eta eguraldi ederrez lorietan igaiten zen mendira egurastera. Donosti'ko Manterola jaunari egin gutunean Artxuri mendiko berri jakingarriak ematen dizkio.

Artzai bizitzarren goratzarrea *Artzaingoa* deritzen eglogan dago:

Ez naiz handietarik gizonen artean,
urrun, bakarrik nago mendien gainean,
artaldetto bat daukat han nere menean
harekin bizi bai naiz gostu ederrean

Tartean iritar alfer-naglari akar egingo die ziri-itz oiek sartuaz:

Ohapean hagoen hiritar nagia
nola ezagut dirok nik dudan zoria!

Eta beste ahapaldi biribiletan mendiaren ederra kantatzen jarraitzen du.

Artzaingoa ez ezen *Nere Etxea* edo *Laboraria* ez bestelako poema yaukalean goresmen hori erpiferañio jasotzen du. Gure basetxe, baserri, nekazari ta laborarieri eraikitako bertsoaldi entzute aundikoena auxe dugu. Aundiena ta Euskal-Erriari zabalduena. «Nere etxea» olerkiari lenen saria 1861 garren urtean eman zioten eta geroztik egin du bide. Gaztaroko lana dugula ezagun da, Guzia alai, baikor, txairo, arrosa kolore. Elizanburu'k eize-txanko batean asmatua omen, Emuldegi'ko muñoan, goiz batez —diotenez— erbiari aiduru zegola, zispa eskuan zuelarik, beste txindar bat jalki zitzaion irudimenera. Goi-txinda ortatik sortu zan «Nere etxea» eta egun batzuek geroago lenengo aldiz Leherenburu Gustave adiskide mami zuen eta Etxegaraia'ko nagusi zan supazterrean kanta marzal onen ahapaldi gozoak entzun ziran, Nork ez dakizki buruz?:

Ikusten duzu goizean
Argia asten denean
Menditto baten gainean.

Etxe ttipito aintzin xuri bat
Lau haitz handiren artean
Iturritto bat aldean
Zakur xuri bat atean
An bizi naiz ni bakean.

Beste zortzi ahapaldi geiago darraite zein baiño zein dotorego. Virjilio'k berak ez zituen ezesitzen. Etxea ausarki goretsiz geroz, emazte, alaba ta semearen aipamen maitetsua egiten dizkigu; ondoren, osasun eta ondasunen kondaketa dator. Auek aberats porrokatu batenak ez ba'dira. «aurea mediocritas» aski du zoriotsu billakatzeko.

Zer nahiko dut bertzerik!

Lana gorai patzea bidezkoa derizkiogu, laborari ta nekazari baten egipen nagusia neke eta lana izan bait dira, menderenmende. Lan eta jan! Jateari ere opa dio erran-merran pullita. Ez du naski egunero otoruntzik egiten. Gutiago mehe egunean, etxe koandre kristau zintzoak ez bait dio zingarrik jartzen eltzekarian...

Ez du mehe egunen
Sartuko ustegabe
Xingar ezur bat eltzean.

Bainan etxe ko mandio, solairu ta ikullu aberez, tresnaz, bazka ta zituz beterik ikusirik aitortzen du

Ez gaitu hillen goseak!

Ikullu ta eiak ezin konta alako buruz ornituak daude: bei, ardi, aratze, ergi, zikiro, bildots, ahuntz, zerri eta abar. Orrenbeste jabetasunez arroturik aldarrikatzen du:

Nereak dira guziak!

Berea, ordea, apalki, Goikoa'ri zor diola oro oroiturik, aitortzen du ordaiñez, ate-joka datozen beartsueri eman behar zaiela biotz zabal:

Ez dugu behar lurrean
aise bizirik etxean
utzi laguna gabe

Au da, karidadea lagun urkoarentzat, Jainko-legearen lenengo agindua.

Iru azken ahapaldiak familiaren maitasunari eskeñiak ditugu. Aita'k Piarres semea arras gogoko dizu; eta arego oraindik Katalin alaba amaren eite berbera duena. Lerde jariorik gabe ez romantizismoaren arabera bere emazte ta maitale duen Maria'ri, betiko Maria'ri itz zuur eta xume auek zuzentzen ditio:

Nere emazte Maria
ez da andre bat andia
bañan emazte garbia.

Itz gutxi ta ez samurregiak, baiñan agian etxeoandre bati opa dakizkioken egizkoenak. Amaitzeko etxearen goresmena egiten digu berriz. Bizi-leku izan duen etxearena! Bizi izan dan lekuan bertan iltzeko grazia Jainkoa'ri galdeturik.

Poema miresgarri au beste izkuntzetara itzulia izan da. Rodney Gallop angles euskaltzaleak bere liburuan (3) inglesera itzulzen du.

Kantu onen doñu ta neurriari buruz Errotarena jaunak, Musée Basque'ko aldizkarian (4) zentzuzko xehetasun batzuek burutu zituen Elizanburu'k erabilitako aideaz eta geroztik egin zaizkion aldaketaz.

Lehen doñua giar eta euskal kutsu geiagokoa zala, dio: bizi ta zaluagoa, dantza modukoa. Jendeak bein eta berritan kantatuaz beratu ta leundu zuen koral biurturik. Mde de Villehelio'k bere euskal kanta-sortan (5) hori bera aipatzen du dionean: «Les charmantes paroles». du «Laboureur Heureux», c'est un air instrumental».

Musika 2 x 4 neurrian ipiñia dago ta *la* tonu aundian. «Gure Herria» aldizkariak 1922 urtean emandako alda-aldian ere neurri ortan berean jarria dago baiño ez du berdiña doñua. Gañera *sol* aundia deritzan tonu-maillan ipiñia abotsak errezago kanta dezaten. Musika neurria bikoa ta irukoa nasirik doaz, euskal eresian usu gerta oi danez. Doñua elheari erantsia duela dirudi, eta ez itzak doñuari.

Beste orrialdean eta Errotarena jaunaren aipatu lanetik artuta ikus zenezakete «Gure Etxea» ospetsua Elizanburu berak eskuz egindakoa. Autografo balioetsua beraz.

---

(3) The Book of the Basques London.

(4) Bulletin de Musée Basque de Bayonne 1941.

(5) Souvenir des Pyrénées, 1869.

Ez dira oso ugariak kapitain ohiak utzi zizkigun olerkiak; ogeiren bat doi-doia. Emankorrago ditugu poetak geienetan. Jorriegi ere bai sarritan. Eta Poesian obe bait da gutxi ta auta, ta ez ausarki ta zabar. Lan on bat aski izan da batzuetan idazle bat goraiatzeko. Adibidez: Jorge Manrique'ren illeta eresia. Orobat *Gure Etxea*, *MARIA Besta Biharamuna* edo *Solferino'ko itsua*, orietako edozeinek Elizanburu'ren aipua barrea lezake.

Eta Solferino'ko itsua poema ederra aipatu dugun ezkeror zerbait esan bear dugu seme galdu onetzaz. Sallaberry izeneko poeta batena zala uste izan bait zan luzaroan biak bat zirala ezagutzeka. Txapel batekin ezin estali, alabaiñan, bi buru eta azkenik agertu da aita bakarra gure olerkari saratarra duela.

1864 urtean saristatu zioten eta ao batez kritikiko ta irizlemirizle orok aitortu dute euskeraz egin dan ederrenatarik bat dala, ez ba'da garaiena. Ez dut emango iritzi bat besterik ta au gauzak onartzen latz eta zorrotz dan batena. Ona bada Orixe, gure idazle gallenak zer dion: «*Neurtitz-aldi zoragarria*» «*Artatik igarriko diozu poeta izenik merezi ote duen eta euskeraz zerbait barnerik eta samurrik adierazi ote diteken*» (6).

Ain da eder, apain eta unkigarri ez dakit zeintzu ahapaldi erakutsi. Guziaz ez aldatzekotan deus ez jartzea obe. Irakur zazute bada oso-osorik dagon lekuan.

Onela du asiera:

«Armen artzera deitu ninduen gazterik sorte etsaiak...»

Orai azterketa labur bat egingo dugu erri-maitasunak, sorterri zaletasunak eraginda burutu zituen lanez. Prantzia'ko gerrari izan zanez biotz-min aundia eman zion 1870'n Alemaniak zafratu zuanean.

Deadar estu bat atera arazten dio barne-barnetik: ¡BIBA FRANCIA!

Urte guti du, gau illun batez
lo zagolarik bere ohatzean
arrano bati lotu zirela
berrehun bele batean.

Arranoa Prantzestar Imperioa'ren irudia da eta olartu ta menderatu duten beleak prusitarrok dira.

Bentzutu zuten; ezin artiki
oinbertze etsai beltzen artean

---

(6) Euskal Literaturaren edesti laburra Euskal-Esnalea 1927.

hegal bat ere kendurik uts...
halare dabil airean.

Ez da oro goibel. Poetak ba-du itxaropen eta adore etorkizunari buruz:

Frantzes erria laister halare
goratuko da lehen bezala,
Umeeak amari bai ekarriko
belek ebatsi hegala.

Zirkunstanzi edo inguru-giroak erretako olerkiak dirala, esando du norbaitek. Bai naski! Goethe'ren iritzira —Ekermann'ekin izandako elkarrizketan— guziek omen dira zirkunstantzi olerkiak. Esan nai da: inguru-giroak arnas et indar ematen dienak. Ori bera dio Berne-Joffroy jaunak Valery poetari buruz:

«L'oeuvre de Valery est presque toute de circonstances. Quelques poèmes mis à part a été écrite sur commande». Elizanburu'k ere sariak irabastearren egin zituen zenbait bertsu-lan, baiñan bai barneak aginduta ere. Prantzes leial eta bonaparte-zale suhar agertu zaigu, ikusi duzutenez, gure kapitaina. Poesi muga goitarretan ordea, grifia hori ongi elkartzen daki bere sorterriari zor dion maitasunarekin. Euskal-Erria, bere kondaira, asebele, tradizio ta oiturak ez ditu aantzen. Bizirik daude *Euskera ta Euskaldunak* deritzan neurtitzetan:

Mendi gainetik asten ba naiz
kanta hunen kantatzen.
Oihan zokotik oiartzuna
Zer dautak ihardesten?

Gure arbasoek eginiko «balentriak» aizatzen ditu ta zenbait sasi-jakintsuren aurka jeikiatz:

Euskaldun guzien anaitasuna ta denek-bat jartzea gutiziatzen digu poetak azken bertsoan:

Anai gaituk eskualdunak, orai ere oxala
jartzen ba'gira guziok bat, lenago bezala.

Amets asegiña! Gogo ta izpiritu ortaz beraz irazekia agertzen zaigu beste onoko oda *Euskalduna* deituan:

Eskualdun seme dena bedi alegera!
ikusten dut bet-betan, oi zein den ederra!

Pozkarioz dario gure Erria, arbol baten idurian kantaturik:
arbol bat arkaitzea jarria. Erroz, sendo, tinko, egundaino garaitu
gabea ta oh! poeta igarle ba'litz! sekula ihartuko ez dena!

Betor Karloman, betor Errolan, ez naiz aurtikia
Dugun ikus norena daiteken auzia.

Azkenean oiua ez ezen irrintzi bortitz batez dardarazten du
eguratsa:

Kanta berria dugun denek kanta gora!
Gora eskualdun arraza azkarra.
Biba mendi gainean eskualdun arbola!

Turutu soñua itzali dela ta oihuak entzun ondoren Poetari so
gingo diogu eguneroko gauza txikiak, arruntak erasten dizkigu-
la. Onela *Zapataina* edo *gizon zuhurra* neurtitzan. Zergatik
ez? Zapataria ere filosofoa diteke, zoriontsu bere Sorteaz, pozik
auzoaren bekaizkerik ez dualako. Aldarte oneko, munduko nai-
gabe mixeriak pairatzen (jasaiten) bait daki eta Eriotzaren bel-
durrik gabe. Marzial Erroma'ko iberitar poeta ospetsuak bere
epigrama batean egin zuen antzera. Gereztik Plantino Ambe-
res'ko primatzaileak eta beste anitzek artutako bidea. Gu-
re saratar zuhurrak onela dio:

Yakintsunen arabera nor berak du berea
Mundura gertu denean ekarria zortea.
Yainkoak egin bezala nik maite dut nereak
Nahiz ez den jenden ustez zorionez betea.

Lanak ez dio ikarik ematen gure zapatainari, naiz «argitik
illuneraño» jardun eta maillu, trukets, ezten eta gainerako tres-
nak artuaz, eskuak pikez zikindurik ditularik onu au ematen
digu:

Zoroak ez duenaren bethi du gutizia
atsekabeen bizi da nairik bertzen ongia

Gizon eredu orretzaz mintzatzen ari naizela gogora datorrit
garai artako saratar Augusto Etxeberri Schuchardt aleman ja-
kintsuaren euskera maisua izan zana. Nola nai den *Zapatain zu-
hurra* Elizanburu'k bere irakurgai arrai *PIARRES ADAME*'n
arras egoki kokatu zuen. An ikertuko dugu geroxeago nobelatxo
edo eleberri hori ikuskatzen dugularik.

Orain beste lantxo bat *Infirmerian* deritzen naurtitzaren txanda da. Grazien Adema Zalduby adiskide mami zuenari opaldua dago, irritsu ta jostalari gaztetasun oroitzapenez:

Erran dugun bezala Grazien maitea
eritasun bat ba dut nik hainitz handia
mafrundi ta sukarra, bat eta bestea
deus handirik ez da baiñan gosetea!

Eritegian ez ongi dagon baten zorigaitz xelebrea digu kontatzen. Oñaze-miñak baiño gose ta jangaleak arduratzen dute gizarajoa. Ez bait du apetiturik gal! Gai ontaz gure kantategian badugu pizti ederrik! Nor ez da oroitzen *Petiri Sanz*, beste izenez *Txanton Piperr*i bertso parregarriaz? Eta *Mehetegi'ko zakurra* Xuriko'z ain zuzen Zalduby'k asmatutakoa? Eta esateko aitor bear dugu *Infirmerian* ez dala aien maillara irixten: ez duela ain izari goitarra ardiesten.

Beste orrenbeste esan diteke *Tan, Tan, Tan* kadira-dantza edo ardo kanta dalakoaz. Ez gaizki bapo jan-edan ondoren errepikatzeko!

Auek utzita obe dugu aipatu —baten bat berantesirik dago onuzkero— Elizanburu'ren «chef d'oeuvre», poema agian gallen eta osoena: *IRAGAN BESTA BIHARAMUNA* baita ere *Lau andren Besta* eta *Amets* bat deitua. Izen oriek guziez ikusi dut aren esku liburuan. Berebiziko lan bakar onengatik poeta saratarra euskal Parnasoko gallurrera igana dugu. Oar bestela bertsen biribiltasuna, solasen indarra, ipuilaren grazia, egipenaren gatza ta piperra. Guzia irakurritakoa, par karkara artean barne guzia poz-ikaraz atseginez aseu uzten digu. Geiago gabe ahapaldi batzuek ipintzea aski:

Iragan besta biharamonean
Berek dakiten xoko batean
lau andre, bat alarguna, iru mutxurdin, jarririk itzalean
harri xabal bat belhaunen gainean
hari ziren hari ziren trukean

Lau atso oien gertakizun anakreontiarrek parrez ler egin arazten gaitu. Nola ez truke jokuan ari diralarik laguntzat pitxarrarekin, xahattoa ta kuiattoa bait dituzte? Iru jaunak ongi hampatuak gafiñera! Irudimen eta mintzoz a zer nolako bizitasuna! Pil pil dago ipuia eta argiz beterik egoitza:

Zer othe duen nik jakin nahi
Pitxarrarekin bertze jaun hori.
Zorroa du biribila, moko meharra, ttente xutik egoki,
xahatto bat ote den nago ni
hanpatua, hanpatua ederki.

Azalpena ezin eta zeatzago egifia, josteta ez da gelditzen are
gutiago asetzen atsoen egarria. Arnoa dute atsa ta leloa:

Handik ximiko, hemendik irri
haurrak bezala jostetan hari,
artean kolpe bat hegalpean denari
amodiozko hitz bat erran gogo diote sarri
beharrira, beharrira khuari.

Amargarren ahapalditik aurrera bizitasun eta sukarra gain-
ditzen doaz. Zorrotz dabilta mingaiñak itz eta pitz! elkar ausi-
ki ta iraindu naiez. Ontziak jadanik odol-ustuak, buruak bero,
elheak sarkor eta zirikalari, giroa kiskalgarri gudurako gertu:

Bazakinagu tresna makurra
ez dunala hik atza laburra.
ez dun ez dion bezala horma xurgatuz biribildu muturra
ez eta naski gorritu sudurra
milikatuz, milikatuz elhurra. »

Iragan besta biharamona oso-osorik koka bearko nuke emen
baiñan ez luzatzeagatik beste ahapaldi bakarra aldatuko dut.
Itz mingotz, gordin eta zorrotz geienik duena. Lore sorta leun eta
usaintsua begi-belarrien zurikatzeke eta biotzaren atseginerako.
Sardin - saltzailleek ez diote errez ao gaiztoz irabazten ahal
gure atso besta zaleeri:

Apho mutxurdin, moko bipila
zeren ondoan othe habila?
Hatz ba dun gibel aldean, ikusiko dun zenbat naizen habila
xuhur ba dun ago neska zirtzila
ixil, xil, ixil, ixil, ixila!

Zin-zifnez diot, ene ustez au aifakorik ez dugula gure literatu-
ran. Erbat artuta neretzako txapelduna. Iritzi au bera beste
askori etzun diet.

Iñongo klassikoak ere ez dute obeto tajututako zatirik: gaiez,

izkeraz, goi-atsez eta erretorika legen arabera. Grazia guzien doaez ornitua doa *Besta biharamona*. Poliki poliki asieran, beti zartolari, azkenean ea sarraskian amaitzen dala. Sorgiñen akelarre itxura artzen du, Shakespeare berak itzalagoa asma ez zezakena.:

Beste bigarren egun berean,
lau gatu zaar anjelusean.
Bat maingu, irur saltoka, sorgiñak puyes! zoazila bidean
ikusi ditut nik amets batean
akelarre, akelarre gairian.

Beraz aitor dezagun ao batez bidezkoak dirala lan onengatik Elizanburu'ri egiten zaizkion laudorioak. Gauza bat bakarra zuritu bearra dago: norbaitek jarri dezakela zalantzan bertso-aldi hori ez ote zuen poeta saratarrak beste nunbeitik artu; antziñeko koplakari ez ezagun batena ez ote zanentz? Auzi hau literatura guzietan sortzen da: alegia; aitarik gabeko bertso zaharrak nork egiñak diran garbitzea.

Ez dakit *Besta Biharamona* noiz argitaratu zan lenengoz. Ez dut uste guzien ezpañetan, ondasun mostrenkoa zana. Naiz ala izanik ere, osotu, edertu ta borobildu zueena aitzatzat ezagutzen dugu. Azken ikutu ta orrazketak balio du, ta eman diona gelditzen da jabe ta nagusi. Bego saratarra bai! bai!

Elizanburu'ren ondarrak biltzera goaz orain. Aren azken lanak ikertu bear ditugu. Gure gizona zaarra izan gabe, makaldu-xea dabil, adin puska bat ba dizu. Eta okerrena dana alargun dago, andrea il bait zaio. Urteak anitz erakutsi diote, batik bat gizonen ergelkeriak ezagutzen. Biotza epeldu zaio, gaztetan izan zituen ametsen gibeletik ibiltzeko gogoa galduaz. Gizartean, bertatik-berta, urbil ikusi ditu justizi-eza ta mixeriak. Auek zuzen ditzaken politikaren aldekoa da. Kristau zintzoa da baiñan ez du maite apaizen nagusikeria elizatik kampo. Fededum baiñan baita ere zentzudun. Jainkoaren seme baiñan ez zenbait sasi-eliztarren politikaren mutil. Oriek izan ziran orduko burrukak eskuin-ezkertar edo zuri-gorri artean. Kapitain ohia demokrata ta errizale genuen eta ez zuen nai jende xehea aberats okitu ta jauntxo pean egon zadin. Asmo oriek iñarrosten ditu *Lehen eta Oraí* neurtitzean:

Izan nauk ipharrera ego aldetik
iguzkiko partera mendebaletik

Eta diat ikusi guzien gainetik
inozencia hanitz gizonen partetik.
Abila argatik
duk egundainotik
egin gabe deusik
ederkiena bizi bertzen lanetik.

Zein urrun gauden «Nere etxea» gaztaroko ahapaldi bukoliko aietatik. An poetak laborari ta lugintzaren ederra goratzen du. Emen berriz, nekazariaren alde ari da, ori bai, bañan erabat errege ta aundi-maundien aurka jaikitzen ikusten dugu:

Ba uan bat errege guzien buruan,
haren inguruan
alferrak ituan
bizi deskantsuan.

1789'ko matxinadan irabazitako gizon-eskubidearen alde bere abotsa altxatzen du:

Soil ez dik ehun urte, lagun maiteak,
gizonaren errenkan gure jartzeak.
Lehen batzu nagusi, esklabo bertzeak,
Geroztik jendeak
Lerro berean gaitik jarri legeak.

Ez uste izan Elizanburu naaspilla zaleetakoa zanik. Ez buru-
arro ta demagogo bat Chaho'ren antzeko. Bai zera! Gizon zuzen
eta pakezale zala jakiteko asken bertsoak irakurtzea aski da,
kristau maitasunez beteak:

Ala dadin aberats ala pobrea
gizona gizonaren duk aurridea.

elgar aditzea,
elgar maitatzea
eta laguntzea,
hori duk egiazko Jainko legea!

Poematxo hau Elizanburu il ta lau urtera, hau da 1896'an bere errepublikano lagunek, propagandatzat Pau'en argitaratu zuten Lewy d'Abartiague izen pean (7).

---

(7) Julien Vinson Essai d'une Biographie de la langue basque. 11 página 733.

Lehen eta Orai lan orrek politika alderdikeriaz at beste xehetasun bereziak ba-dizkitzu! Gai, neurri eta doñutik darienak. Koplakari aipatuenak erabillitako ber-berak ditugu. Esate baterako: Otxalde eta Etchaun'ek elkarren artean izandako gudu-
duan, *Gaztetasuna eta Zahartasuna* gaiez izari hori artu zuten.

Baita ere Xenpelar'ek aire ta punta orretan eman zigun: *Nagusi ta Morroia* kanta aderra, *Lehen eta Orai* onekin zer ikusi aundia duena. Onela errederiarrak dion lekuan:

Nere nagusi jauna: etxeko berriak
dira ezin geiago negargarriak

saratarrak oin berean jardesten du:

Zinez zorigaitzeko denbora hetan
nolako mixeria zen bazterretan.

Gipuzkoarrak anai-arteko guduaren kalteak adierazten ari zaigu eun urteren buruan, zoritxarrez, geronek ezagutu ditugunak eta lapurtarrak berriz, nekazarien ondamena jauntxo pean azaltzen digun bitartean:

Sortzetik iltzeraifio laboraria
uztarri pean uan ire tokia.

Bi bertsulariek erri xehearen arimaz ongi jabetuak ziran eta bazekizkiten jende arruntaren biotzeko xede eta gutiziak: pakea, zuzena eta libertadea.

Elizunburu'k egindako itzneurtu ezagunenak arakatu ditugu. Utsune bat nabaituko litzake nere lantxo ontan ez ba-nu zer-bait aipatuko itz-laxoz, prosaz idatzi zuen «Piarres Adame» irakurgaiaz. «Zenbait hichtorio Lapurdiko eskuaraz» deritzana. Damurik lehen zatia besterik ez zuen amaitu, baiñan irritsu ta txanbeliña. Oleta'ko bestetara egin txangoa Piarres'ek eta beste mutiko batek. «Jakín zazu —digu Elizunburu'k—, irakurtzaille maitea, mutiko hura zela lerro auek emen iskribatzen dituen bera».

Gertakizun politikak dira bi laguneri bidean jazorikoak eta Piarres'ek mutikoari beste ipuiak kontatzen ditio, kantaturik gaiñera lehen esan dugun bezala "Gizonzu hurraren" itz-neurtuak.

Piarres Adame'ek oben bat balin ba'du laburregia izatea da. Itz-lauz ez digu utzi beste lan agiririk, Alabaiñan ezagutzen du-

gu eskutiz txukun bat Donostia'ko José Manterola «Euskal-Erria» aldizkariaren zuzendariari egifia. Emen doakizute ikus dezazuen «Paiarresko'eneko semeak nola ezagutu eta maite zituen Sara'ko mendi bazter eta ingurumai guziak.

Zer esan aundia genuke oraindik saratar poetatzaz. Gaurko jendeak beste euskal olerkarien artean zer mallan jarri ditekén jakin naiko lukete. Luze litzake galde horri zuzen erantzutea. Batik bat azken berrogeitamar urteetan burrundara ta eman gaitza izan bait da gure bertso-langintzan. Oiana loditu da ta urbillegi gaude zuaitz ondorei so egin eta banaka izenak ematen asteko. *Euskaldunak* poema larden, tantai, aberats eta joriaren inguru ta itzalean —errege bera bait dugu— beste lore usaintsu, guri ta margoz disdiragarri sortu dira gure Poesiaren eremu garbian.

XIX garren gizaldiko olerkarien artean bai ausartzen naiz esatera Elizanburu bikaifiena izan ote zan. Mourlane-Mitxelenak dio (8) garaitasun ori Prantzia'ko Lyceo'tik artua zuela, Larresoro'tik esan nai du, alegia. Ez da gezurra. Alabaifian. ikastetxe artan ikasitakoaz kampo, bere etorriaz ta, Elizanburu'k Sarako erriari asko zor zion; jaioterrian bildutako ondoreari.

Axular, Joanes d'Etxeberri, Harizmendi, Harostegi, Lahetjuzan Joannategi, Diturbide, Iturri eta beste zenbaitek lurra landua utzi zieten. Atsotitz zaar batek dio: «Saratarrak mintzari ederrak». Eta onela gure poeta ere mintzari eder, izkuntz eta solasez nasala, itz-neurtuak ozen eta egoki koblatzeko berezia.

Hiribarren'ek bertsuak josten ditu baiñan murriz. Ez ao-go-
zo, ze da biotzondorik. Etxahun, Otxalde, Dibarrart eta Xenpelar bertsolari errikoi, zorrotz, eta bizkorrak dira, ez dute ordea Elizanburu'ren jakitatea. Lapurdi'n Adema-Zalduby bakarra da Elizanburu'rekin neurtu ditekena; eta Bidasoz onuntz Bilintx, Arrese-Beitia, Pedro Mari Otaño.

Saratarra alaz guziz osoena eta nere irtiziz garaiena.

Elizanburu'ren aldiari *mugatiarren aldia* deituko nioke. Prantzesez «douanier» aroa edo. Izan ere orduko euskaltzale geienak muga inguruan bizi ziranetakoak bait ziran. Duvoisin kapitainetik asi ta Otxalde, Dasconaguerre, Fabre, Karrikaburu eta abar.

Bestela «bonaparte zaleen» aldia deitu genezake. Napoleon III garren buruzagitzan euskaltzaletasuna pizten asi zalako. Duvoisin'ek oda bat eskeñi zian Napoleon «txiki»-ri eta L. L. Bona-

---

(8) "La poesia vascongada en el siglo XIX". Primer Congreso E. V.

parte illoba ta prinzipia euskera sakon ikasi ta ikertzen asi zan ortako Euskal-Erria guzian ibilliaz eta bertan laguntzaleak arkiturik. Sasoi artan berean, D'Abbadie d'Arrast jakintsu ta eskuzabalak prima ta ariak ausarki eskeñi zituen, bere sakeletik, eta leia zan gure joku, oitura, dantza, izkuntza ta literaturaren alde. Hori aski ez dala Napoleon'en etxaldea udaran Biarritz'era etortzen asi zan. Ordu arte errixka bat zana errege ta jende aundi-mandien bizi-leku biurturik. Enperadore bikote altsua gure errialdetan ibilli ziran, iñoiz ere Sara'raño elduaz. Baita ere emendik Larrun mendiraño iritxi ziran Jaun-andre agurgarriak.

Eugenia andre emperatriza ain zan eder, lirain eta graziduna nunnaiko jendeak txunditurik uzten zituna. Larrungo mendi gallurrean aren egonaldia aantzi ez zedin piramide itxurezko arri luze bat zutik jarri zuten ta bertan itza auek koskatuak:

Higan de Eugenia
Larrun gaineraño
jakin behar berria
mendek dirauteno.

Imperio Bonaparterren bigarren buruzagitza arras aiputan zegon: «L'empire c'est la paix» zioten. Euskaldun aundiki bat izan zan Marquis d'Huart itz-neurtutan goratu zuena: «Ereñotz eta Aritza» deritza kantak eta luze litzake eta gogaitgarri —ainbeste bertso doaz!— emen ezartzea. Eugenia de Montijo espanyola sortzez eta Prantzia'ko buruzagi andrea ezkontzaz euskotar jatorrikoa zan (Montalban-Urteaga) Gautegi etxe jabea.

Orregatik Gernika'ko batzar nagusiak ohore egin zion Eugenia'ri eta bere semeari 1856'ko Uztaillaren 17'an. Geroztik jau-regi osoa eraberritu zuen.

Ez zuten asko iraun maite-sarre eta omen oriek. Gudate ta matxinadak errege-erregiñen alki ta buruzagitza suntsitu zituzten, errialdeak bere kaza erbaildurik lagata etorkizunari buruz. Bizia ez da beti Poesi, ez errege, ez erri ez gizon bakoitzarentzat. Ezta, naski, ia azturik utzi dugun Elizanburu, rentzat.

Onek eragozpen eta ondasun-eza ezagutu zituen eta beste gainerako burrukak. Prantzia'k gerra galdu ondoren eta berriz Errepublika nagusi zala beste eztabaida ta liskarrak politika barnean ezagutu zituen: Eliza ta Estadia berezi beharra, apaiz-zale ta laikotarren arteko eztabidak. Euskal-Erriaraño ere eldu ziran erra txarrak piztuaz. Berriz ere piztu zan etsaigoa erritarren artean, batzuek «xuri», besteek «gorri» izanik. Gure poeta, esan

gabe doa, «gorrixka» ginduela. Bere adiskideekin «Serorainea» edo Istillarr'eko Etxeberrin'n» bilkurak egiten zituzten. «Behitlar» bait ziran.

«Xuriek» aldiz Diharasarry sutsua buru zutela goi aldean plaza inguruan zuten biltzar lekua.

Gauza bitxia da jakitea aldi artan Sara'n *Gorriak* zirala nagusi: Senpere'n, ordez, zuriak agintari. 1789 ta ondorengo urte latzetan senpertarrak «matxinadazale» purrukatuak agertu ziran, saratarrak aitzitik Errelijioaren begiratzalle zintzoak, Larralde'ko Madalen neskatxa zutela aintzindari... Errelijio kariaz ezik, kontrebando zerbait tartean ba-zala esaten dutenak ba-dira. Ez zagun espantu larririk atera! Erri biak auzokide, fededun eta euskaldun adiskidetu ziran. Politika-k berezi zuena biziak elkartzen joan da urteen buruan.

Elizanburu egun aietan ezagutu zuen andre batek esanda dakit azken urtetan itxura onekoa zagoala, gorputzez mehe, arrai eta begitarte legunekoa (Eizagirre J. jauna, nere adiskide maite ta ertilariaren irudian dagon gisakoa). Makila zeraman eskuan —sariketetan maiz irabazi zuen zillar-kirtendun ajetakobat. Sara'ko patarrak goiti-beiti kurritzeko beharrezko laguntzallea. Ez zan zaharra oraino 1891 garren urtean Abenduaren 31'n il zala, plazako Leku-ederrea etxean 63 urte zituelarik.

Azken unean Adema-Zalduby aspaldiko adiskidea alboan zuen eta elizako sakramentuak eman zizkion, Biek Larresoro'ko gaztaro urteetan bezala elkarrekin bildu ziran. Eta Grazien kallonjeak lagundu zuen ondo iltzen Jan Battitat Piarresenekoa.

Elizanburu'ren eriotzak dolumen aundiaz bete zuen erri guzia, etxeko ta adiskideak nigarrez utzirik.

Laudorio ta goresmenak agertu ziran alde guzietatik. udaberri-z, loreak antzo. Damurik, ez zan ain biotz-zabal agertu aste-kari «xurietako» bat, bada maxiaketa murrizta egotzi zion (9).

Andik urte gutxitara «La Tradition Basque» 1897 garrenean Donibane Lohntzun'en ospatu batzar nagusia, Sara'ño ere eldu zan bertako Erri-Etxe sarrera gainean eta Leherenburu Gustavo jauna auzapez zala arri-lau batean opari-itza auek agertu zituzten:

Elissanburu neurt-hitzlariari
Euskaldun Batzarraren
Oroitzapena
Buruillaren 13-1897

---

(9) "La Semaine". Bayonne 3 Janvier 1892.

Nekroloji arras amultsua R. Wentworth Webster angles elizgizonak opa ziona izan zan (10).

Webster jaun au Sara'n bizi izan zan 25 urte buruan. Oso adiskide zuen Elizanburu'k eta orobat bear dugu izan euskaldun guziek. Aski zaigu aren «Loisir d'un etranger au Pays Basque» liburua irakurtzea.

Bi lagunek maiz ziarduten Sara'ko euskera zala-ta gainerako euskal auziaz. Webster'ek D. Karmelo Etxegarai jaunari egin eskutitz batean, alpatzen dio zer nolako solas luzeak egiten zituen Elizanburu'rekin; eta onek oararazi zizkiola Sara'ko euskerak bere gazte denboratik onuntz jasandako aldaketaz, bai itz eta esaeretan.

Webster *Bexania* deritzen «Lehen-Bizkai» auzoko etxean bititu zan urte batzuetan. Eta gero plazara aldatu zan «Bista-Eder» etxera, bertan jarraiturik il artio.

Saratarrek Webster jauna biziki maite zuten naiz apez protestantea izan, gizon zuzen eta ona zalako. Batik bat *lehen-bizkaitarren* beretzat zeukaten et ez saltzeko! *Zakolin-Zankar* bertsolari arloteak letari-kantan onela zion:

Angles ederra Bexieneko!

Webster'en oroitzapena Sara'n ez dedin ahantzi *Bexiane* etxean Eusko-Ikaskuntzak urtean arri landu eder bat ipifii arazi zuen.

Aspaldidanik Elizunburu'ren liburutto batean bildu bear lirakela anitzek eskatu dute te neronek askori entzundako galdeada.

Sara'n zortzi urtez bizi izanik ausarki izan nuen astia. Ene oporraldi luzean Olerkariaren urratsen gibeletik ibillia nauzu. Aren zantzuak usnatu ditut zuri eskeintzarren. Nere nekea gogo onez artzen ba-dezu, irakurle, ez dut nai beste ordainik. Utsegitean erori ba-naiz nere asmoaren zuz na bekit bankakizun.

Ez dut inor iraindu nai izan; eta are gutxiago aspertu.

Au dala-ta irri-ipuin batez guzieri agur egin gogo diet ibilkunde oni amaiera emanetz (11).

Ba-dakizute, naski, Sara'n ez dala geiago Elizanburutarrik. Poetak ukan zuen seme bakarra, botikarioa bera, Farmazia dandendatxoa Saran zabaldu zuen lenbizikoz; eta gero Bayona'ra al-

(10) "Euskal-Erria". Donostia 1892.

(11) Supazter askotan berotu nintzan eta beste anitzetan izan maikide.

datu zan. Arkupetan neronek izena ikusia dut; Elizanburu botikario euskalduna. Ez da dudarik Sara'n baiño bezero ta irabazi geiago zituela.

Saratar zenbaitek ez zuten hori sinetsi nahi. Elizanburu botikarioa Sara-tik Matxin sempertar bertsulariak kazatu omen. Aizatu? Nola ordea?...

Urte berri egun batez Mattin eta gazte multso bat arratsapalean errondan zabiltzan. Oitura danez etxez-etxe eskean: *Zingarra edo arraultze; bat edo bertze. Biek orobat!*

«Botikarioanean ez zien fitsik eman eta bertsulariak gaiztoz ziri zorrotz au jaurti zien:

«Agur botikario,
saltzen duk erremedio
Tzar eta kario,
Amaika il duk Sara'n
I aizela medio...»

Biharamunean Elizanburu Bayona'ra joan omen zan eta damurik ez ta geroztik itzuli. Sempertar bertsulari batek saratar koblakari aundiaren semea uxarazi alajafia. Eskergabekeri deitoragarri ta beltza.

Elizanburu'ren olerkien izen-lerroa

I	«Gazte hiltzera dohana».	XIV	«Biba Frantzia».
II	«Xori berrikeraria».	XV	«Lau Andren Besta».
III	«Aingeru bati».	XVI	«Emazte edalea».
IV	«Maite Zaitut».	XVII	«Oraiko neskatxa bztzu».
V	«Apexa ta Lorea».	XVIII	«Tan, tan, ratan».
VI	«Maria».	XIX	«Dantzaria».
VII	«Artzaingoa».	XX	«Zapatain edo Gizon zuhurra».
VIII	«Nere etxea».	XXI	«Eritegian».
IX	«Laboraria».	XXII	«Xori kaiolatik ihesi goan dena».
X	«Agur Herriari».	XXIII	«Lehen eta Orai».
XI	«Solferino'ko Itsua».		
XII	«Arbasoak».		
XIII	«Eskualduna».		

A. Onaindia'ren (12) liburu jorian irakurri artio ezagutzen ez nuen, Elizanburu'ren beste pitxi bikain bat **XORI KAIOLATIK IHES GOAN DENA** deritzana dugu. **XORIÑO A KAIOLAN** zuberotar erri-kanta zoragarria nork ez du entzun? Eta Nor ez da liluratu kampo desiratzen zun xorifioen txirilululi mingotzak adi-turik.

Libertadia zeifien eder den! Elizanburu'k ordea beste txori bat agertzen digu abeslari: "**KAIOLATIK IHES GOAN DENA**" Eta damuturik, katibu zegon zorion-orduz oroitzen dena:

Kaiolan nintzenean maiz nindagon trixte
Kanpoan lagunetan bai nuen siniste.
Librotasuna ona zela, nuen uste
orai arte
Amets! amets zoroa! hik egin nauk kalte.

* * *

Eta orrela jarraitzen du bertsu ederretan egi hori guri erakutsiaz. Gure saratarra poeta aunditzat jotzen ba dugu, aitor bear dugu baita ere auzi —epaikari izan zen aldetik giza— bihotza sakonki ezagutzen zula ta txorilumaz, poesiz estaltzen jakin zuela.

Orobat herri izan da neretzat «**EMAZTE EDALEA**» zurrutari emanak diran andreami Elizanburu'k egozten dien bertsoaldi zortza:

Mazte edalea da igingarri
dabillan urhatzetan hain irrigarri
Zokoz-zoko batetik bertzera
sar eta atera.
Sabeletik ez otza doa etxera.

* * *

Gizonezkoentzat oitura itsusia ba'da areago ematzekientzat. Onela da. Beaarrik antzi ditu emen «**Erriko** besta biharamonean» erabillitako irri ta jolasak. Eta gure poeta «moralista» ta predikari sartuz geroz ez da gelditzen neskatxari ere zirikatu gabe. "**ORAIKO NESKATXA BATZU**" deritzan puska bipillean ederrak erraten dizkie .Orduko neskatxak| alako ba'ziran, zer ote lioke

---

(12) A. S. Onaindia. Milla-euskal Olerki eder. 1954.

Elizanburu'k egungoaz?... "*LABORARIA*" izen dula ba-dizu beste kanta bat. Gure nekazaria beti begiko zitzaion. Eta naiz ortan ez igo lenago gai berean iritxitako goi-maillara bere bihotzaren gutizia gertzen digu.

Berriro kontuak eginda, ezagunak ditugun Elizanburu'ren olerkiak ogeitairu ba'dira gutxienez eta oraindik norbaitek azalduko ditu bazterrean utzi ditugun bat edo beste.

